

Meyan Kökünün Tıp Tarihindeki Yeri, Geleneksel Halk Tedavileri Açısından Önemi ve Bursa, İstanbul Aktarlarından Bazı Örnekler

THE PLACE OF LIQUORICE IN THE HISTORY OF MEDICINE, ITS IMPORTANCE
FROM THE POINT OF VIEW OF TRADITIONAL TREATMENTS AND
SOME SAMPLES FROM ISTANBUL AND BURSA HERBALISTS

Dr. Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR^a

^aDeontoloji ve Tıp Tarihi AD, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi, BURSA

Özet

Bu çalışmada meyan kökünün folklorik tıptaki kullanımını, tarihi gelişimi belgelerle anlatılır ve bazı sonuçlar elde edilir.

Anahtar Kelimeler: Meyan kökü, tıp tarihi, tıbbi folklor

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2004, 12:248-252

Abstract

In this paper, traditional use of liquorice, its historical development are pointed out with documents and some results are obtained.

Key Words: Liquorice, history of medicine, medical folklore

Meyan kökü (Radix Liquiritae) ve Meyan balı (Succus Liquiritae), halk arasında, midevi, idrar artırıcı, öksürük kesici ve laksatif olarak kullanılır. Bu bildiriye meyan kökü ve meyan balının halk arasındaki bu kullanımları aktar dükkanlarından bazı örnekler verilerek belirtilmekte ve tıp tarihindeki yeri, bazı belgelerle anlatılmaktadır.

Meyan Kökünün Tıp Tarihindeki Yeri

Meyan kökünün tarihi eski dönemlere kadar gider. İlkçağlarda meyan kökü ve meyan balı tedavide kullanıldı. **Eski Mezopotamya Kodeksinde** kayıtlı birçok drog arasında bulunan meyan kökü, eski İran'da **rishâh-i asl-i sûs** olarak bilinirdi. Yine eski Hint'te Brahma tarafından önerildi. Yine Çin tıbbında da yüzyıllarca kullanıldı. Eski Yunan'da içerden göğüs hastalıklarında, dışardan ise yaraların tedavisinde yeri vardı. **Major, Theophraste**'m

Enquiry into Plants adlı kitabında meyan kökü ve hulasasının astım ya da kuru öksürüğe kullanıldığını yazar.¹

Eski Roma'da **Dioscorides** (M.S. I. yüzyıl), **Materia Medica** adlı kitabında, hem meyan kökünden, hem de meyan kökü hulasasından sözeder. Bu ünlü hekim, meyan (Licorice) balını boğaz yaralarında kullandı.^{2,4}

Meyan kökü ortaçağda da çok kullanılırdı. Ortaçağların ünlü İslam düşünürü **Abu Yusuf Yağub İbn İshaq al-Kındî** (800-870), **Aqrabadhin** adlı kitabında, meyan kökünden söz etti. **Levey, Al-Kındî**'nin meyan kökü hakkında <<**Rob sus** meyan köküdür, yaprakları ise **waraq-al-sus**'dur. Orta Fırat ve Güney Babil'de yetişir. Akatça **Shusha** olarak bilinir. Babil tıbbında midevi olarak ve idrar yolları rahatsızlıklarında kullanılır. Museviler ona **Sûsâ** adını verirler. **Dioscorides**, meyan kökünü, mide, karaciğer ve böbrek rahatsızlıklarında kullandı>> diye yazdığını belirtir. **Al-Kındî**, meyan kökünü, iltihaplar için pomat şeklinde dışardan, öksürüğe karşı elektuar şeklinde ve organizmadaki humorları temizleyici olarak da oxymel halinde içerden kullanırdı. Meyan kökü, ayrıca diş hekimliğinde, sarılıkta da terkiplere girerdi.

Al-Kındî'nin Aqrabadhin'inden alınmış bir terkipte meyan kökü de vardır ve scrofula (lenf bezi tüberkülozu)ya karşı kullanılır.³

Geliş Tarihi/Received: 03.10.2004 Kabul Tarihi/Accepted: 14.12.2004

Yazışma Adresi/Correspondence: Dr. Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR
Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi
Deontoloji ve Tıp Tarihi AD, BURSA
ademirer@yahoo.com

Copyright © 2004 by Türkiye Klinikleri

Tablo 1. <<Defter oldur ki miskçi Yahudiden kiler-i humayunda peşkir başı ağaya gelen eczaları beyan eder.>> -Üç aydan aya-

Aftimon Dirhem 200	Kudret Helvası Dirhem 200	Cevz-i bevva Dirhem 200	Laden Dirhem 150		
Hindiba kökü Dirhem 200	Susam Dirhem 200	Cevz-i Hindi Dirhem 200	Papatya Dirhem 150		
Kavun çekirdeği Dirhem 200	Karpuz çekirdeği Dirhem 200	Hıyar çiçeği Dirhem 200	Sandal Dirhem 200		
Akgünlük Dirhem 200	Karagünlük Dirhem 200	Meyan Balı Dirhem 200	Meyan Kökü Dirhem 200		
Sinameki Dirhem 200	Kargabüken Dirhem 150	Mazı Dirhem 150	Üstübeç Dirhem 200	Kişniş Dirhem 200	
Göztaşı Dirhem 200	Havlıcan Dirhem 200	Anzarot Dirhem 150	Hacıbektaş tuzu Dirhem 200		
Safran Dirhem 200	Kefe Kimyonu Dirhem 200	Servi Kozalağı Dirhem 200			
Tebeşir Dirhem 200	Peygamber ağacı Dirhem 200	Topalak Dirhem 200	Havla-ı hindi Dirhem 200		
Bez-i katuna Dirhem 150	Baldırıkara Dirhem 150	Eğir Dirhem 150	Cengar Dirhem 200	Kasni Dirhem 200	Calaba Dirhem 200
Udülkahir Dirhem 200	Benefşe Kökü Dirhem 150	Hıyar-ı şenbih Dirhem 200	Ten-i mahtum Dirhem 200		
Yapışkan otu Dirhem 200	Sünbül-hatayi Dirhem 200	Boy tohumu Dirhem 200	Mahmude Dirhem 220		
Ferfiyon Dirhem 150	Pelin Dirhem 150	Şebistan Dirhem 150	Biberiye Dirhem 200	Besbase Dirhem 150	
Sarhalile Dirhem 150	Esrar Dirhem 150	Tebeşir hindi Dirhem 200	Çörek otu Dirhem 200	Anason Dirhem 200	Kimyon Dirhem 200
Mumya-yı madeni Dirhem 200	Mumya-yı ademi Dirhem 200	Sürh Dirhem 150	Öd-i ham Dirhem 150	Çakamaka Dirhem 200	
Koyun otu Dirhem 150	Gül kuruşu Dirhem 200	Hardal Dirhem 200	Ebegümeçi çiçeği Dirhem 200		
Kilermeni Dirhem 150	Ravend-i Çini Dirhem 200	Ravend-i Rumi Dirhem 200	Kağıd hindi Dirhem 200		

devamı →

Mecukan Dirhem 150	Kardeş kanı Dirhem 200	Akbehem Dirhem 150	Kızıl behmen Dirhem 150		
Sarısabır Dirhem 200	Şab Dirhem 200	Saleb Dirhem 200	Kakule-i kebir Dirhem 150	Gelincik çiçeği Dirhem 200	
Karahalile Dirhem 150	Altun Dirhem 150	Çopicini Dirhem 200	Saparna Dirhem 200	Gül koncası Dirhem 150	
Kitre Dirhem 200	Zamk-ı arabi Dirhem 200	Sumak Dirhem 200	Ayva çekirdeği Dirhem 200	Turube Dirhem 200	Raziyane Dirhem 200
Mersin Yaprağı Dirhem 200	Hatmi tohumu Dirhem 200	Eklil melik Dirhem 150			
Kabırlı Dirhem 200	Emlec Dirhem 200	Turbit Dirhem 200	Deve Dikeni Tohumu Dirhem 200	Tutkal Dirhem 200	
Darülfül Dirhem 200	Keten Tohumu Dirhem 200	İncibar kökü Dirhem 200	Üzerlik Dirhem 200	Kabak çakırdeği Dirhem 200	
Sultan otu Dirhem 200	Nilüfer kurusu Dirhem 200	Horasani Dirhem 150	Nahve-i hindi Dirhem 200	Kebabe Dirhem 200	
Balta otu Dirhem 200	Tortu Dirhem 150	Mürdesenk Dirhem 150	Besvayıç Dirhem 150	Ebegümeci tohumu Dirhem 200	
Cem'i yekun dirhem ecza-yı 22750 dirhem		Nev'i ecza-yı aded 125 aded			

Cem'an yekun ecza-ha i mütennevia an 24
Cemaziyel-evvel 1188
İla 4 Şaban-ı şerif Sene-i min-hü
Dirhem 11375
Yalnız 11375 Dirhem
Miskçi Yahudi bir def'a olmak üzere veresin.
Gurre Ramazan 1188

Litharge (doğal kurşun oksit, mürdesenk) 3 dirhem, Plantain veya Uruq (Bir cins muz, Musa Paredisiace) 1 dirhem, Gümüş 1 dirhem, Aristolochia (Loğusa otu) ¼ dirhem, Meyan Yaprağı ¼ dirhem. Bunlar bir ipek bezden süzülür, sirke ve gül yağı ile yoğrulur ve bir tabaka halinde uygulanır.

İbn Sina (980-1037), **Kanun** adlı eserinde, öksürük ya da soğuk algınlığı tedavisi için bazı formüller verir ki bunun içinde meyan balı da vardır. Akasya zamkı, sütlüce otu zamkı, toz haline getirilmiş ayva tohumu ve şekerle karıştırılmış meyan balı taze sütle her gün az miktarda hastaya verilir. Yine meyan kökü çocukların çiğnemesine yardımcı olmak için de kullanılır. Çiğneme alışkanlığı için bebeğe çok kuru olmayan bir parça meyan kökü verilir. Drog, ağzı, dişeti yaralarından da temizler.

Meyan kökü çağlar boyunca Türkiye'de de kullanıldı. XVII. yüzyılda ünlü Türk hekimi **Salik bin Nasrullah** meyan kökünün birçok özelliğini **Gayetü'l Beyan fi Tedbir-i Bedeni'l İnsan** adlı yazma kitabında belirtti. Bu kitabın 57b – 58a varlığında bu drog hakkında şunlar yazılıdır: <<Suyunu içseler mideyi iyi eder, öksürüğe nâfidir. Eğer yarım dirhem bundan, 4 dirhem şeker ve raziyane tohumuyla beraber her gün kullanılsa fâide eder.>>.

Meyan kökü, yüzyıllarca aktar dükkanlarının önemli maddesi oldu. 17. yüzyıla ait 1685 tarihli bir ecza defterinde kayıtlıdır. Ayrıca 1690-1691 tarihli bir ecza ve attariye defterinde de bulunur. Yine 18. yüzyıla ait 1774 tarihli bir aktariye defterinde de 200 dirhem meyan kökü ve 200 dirhem meyan balı yazılıdır(5). Bu ilaç listesi Tablo 1'de görülmektedir.

Bu arada 19. yüzyıla ait 1802 tarihli bir ilaç listesinde de meyan balı ve meyan kökü kayıtlı bulunmaktadır. İlk kodekslerimizden 1874 tarihli **Düsturu'l Edviyede** de vardı.¹³ Yine 19. yüzyılda 1878 tarihli **Eczacı Nizamnamesi**'nin 25. maddesi gereğince aktarların satacakları maddeler sınıflandırılır. Aktarlarca satışı yasak olmayan maddeler arasında meyan kökü de vardı.¹¹

Meyan Kökünün Geleneksel Halk Tedavilerindeki Yeri

Drog, halk arasında **Miyan, Biyan, Tatlıkök, Boyan, Piyon** gibi adlarla da anılır. Bilindiği gibi Glycyrrhiza (Leguminosae) türlerinden Avrupa'da, Güney Doğu Asya'da ve Türkiye'de elde edilen meyan kökü (**Radix Liquiritae**) 0.5 cm çapında, 10-15 cm uzunluğunda parçalar şeklindedir. Burada **glycyrrhiza** kelimesi <<tatlı kök>> anlamına gelir. Ancak **Glycyrrhiza glabra**'nın varyeteleri etken madde taşıdığı ve tatlı olduğu için drog bu türün varyetelerinden elde edilir. Yine meyan balı (**Succus Liquiritae**), bu köklerin sıcak suda tüketilmesi, vakumda yoğunlaştırılması ve bal kıvamına gelince elle silindirik çubuklar şekline getirilmesi ve kalıplara dökülerek şekillendirilmesi suretiyle elde edilen bir ekstretdir.

Meyan kökü ve meyan balı halk arasında bazı geleneksel tedaviler için kullanılırlar. Meyan kökü öksürük kesici, idrar arttırıcı ve midevi olarak bilindiği gibi, kabızlık çeken kimselere de verilir. Meyan balı ise meyan kökü gibi kullanılır. Bazı İstanbullu ve Bursalı aktarlardan aldığımız bilgilere göre,* öksürük kesici, idrar arttırıcı ve midevi olarak 100 gr meyan kökü 1 kg suda 15 dakika kaynatılır ve ılık iken hastaya birer bardak içirilir. Yine 3-4 kg kırkkilit otu ve 100 gr meyan kökü karıştırılır ve 1 lt suda demlenir ve idrar yollarındaki kumları giderici olarak günde 1-2 bardak içirilir. Ayrıca solunum yolları iltihabını giderici olarak kök toz edilir, 1 lt suda demlenir ve günde 3 bardak içirilir. Bu arada idrar söktürücü olarak akşam yatarken toz drogdan bir kaşık alınır. Meyan balı da öksürük kesici, idrar arttırıcı olarak kullanılır ve bunun için hastaya bir parça su ile yutturulur. 1 poşet içinde bulunan meyan balı 1 lt suda eritilir ve günde 1-2 bardak tüberkülozda, öksürükte balgam söktürücü olarak hastaya içirilir. Güneydoğu'da ise meyan kökünün şurubu yapılır.

Meyan kökü ve meyan balı bugün aktar dükkanlarında eskiden olduğu gibi satılmaktadır. Bugün aktarların bize verdikleri bir listede** bu drogun da adı vardır. 20. yüzyıla ait ihracat listelerinde Türkiye'nin dışarıya ihraç ettiği droglar arasında **meyan kökü (Radix Liquiritae)** ve **meyan balı (Succus Liquiritae)** da bulunur. Yine

1997 yılına ait bir listeden meyan kökünün ABD, Almanya, Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Fransa, İspanya, İsrail, İsviçre, İtalya, Mısır, Ürdün gibi ülkelere ihraç edildiğini anlamaktayız.

Meyan kökünün halk arasında kullanış şekillerinin etkinliği modern tıp tarafından yapılan araştırmalarla ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de **Glycyrrhiza glabra** bitkisinin kök ve rizomlarında %10 kadar triterpenik bir saponozit olan glisirizik asit (ya da glisirizin) bulunur. Tatlı lezzette eriyen bu madde hidroliz edilince glisiretik asit ile 2 molekül üronik asit verir. Glisiretik asit, pentasiklik bir triterpendir. Glisiretik asit, antienflamatuar, antimikrobiyan ve özellikle antispazmodik etkiye sahiptir. Antispazmodik etki ise sindirim sisteminde kendini gösterir ve böylece müşil ilaçlarla birlikte ağrıyı azaltıcı olarak kullanılır. Glisirizik asidin de mide ülserine karşı etkisi vardır. Bundan başka meyan kökünde flavonoidler de vardır. Flavonoidler, flavonon ve kalkon türevleri ile bunların heterozitleridir. Bu arada estrojenik isoflavonlar taşır. Yine genistein maddesi vardır. Bu maddenin 1 mm küçükliğindeki tümörlerin büyümesini önleyebildiği belirlendi. Yine Boston Çocuk Hastahkları Hastanesinden **Dr. Judah Folkman**, bu maddenin diabetik körlüğü %10 oranında önlediğini bildirdi.⁷

Ayrıca drogun, antienflamatuar etkisinden dolayı göz banyolarında yeri vardır. Yine boğaz salgısını azaltarak öksürüğü azaltıcı olarak kullanılır. Ses kısıklığını da giderir. 1988'de glisirizinin AIDS hastalığında vücut direncini arttırdığı belirtildi (Hatano tarafından).

Meyan balı ise, kökte bulunan maddeleri taşır. Siyah renkli ve tatlı lezzetlidir. Özellikle pastil şeklinde öksürüğe karşı, ekspektoran ve ses kısıklığını giderici olarak bugünkü tıpta da kullanılır. Yine sigara yapımında, şekercilikte ve meşrubat sanayiinde yeri vardır.

Meyan kökünden hazırlanan preparatlar besinsel olarak takriben %70 karbonhidratlar, bir miktar A vitamini ve çok az oranda da demir ve çinko taşır. Meyan preparatları yağ veya kolesterole sahip değildir. Meyan ekstresinde bulunan diğer maddeler ise glisirizik asit (%12-15 arası), şekerler, nişasta, zamlar, inorganik tuzlar ve amino asitlerdir.

Bugün meyan preparatları a- Besin endüstrisinde tat verici olarak, b- Tıp alanında ülser tedavisinde, iltihabı giderici, dişeti iltihabına karşı, tümör tedavisinde ve karaciğer zehirlenmesinde, c- Kozmetik endüstride nemlendirici, iltihabı giderici, iritan etkiyi yokedici, d- Tütüne tat veren madde, e- Metal endüstrisinde köpükleyici ajan olarak kullanılırlar. Nitekim standardize edilmiş meyan ürünleri, çeşitli uygulamalarda bütünlüğü sağlamak için kullanılırlar ve tatlandırıcı ve çeşni verici özelliklere sahiptirler. Bu nedenle meyan ürünleri, soya, sarımsak gibi farmakolojik etkisi olan droglar ve çeşitli sebze ve

*Bu bilgileri veren Yılmaz Turan ve Hakan Bahrn Bursalı aktarlardır.

**Bursalı aktar Yılmaz Turan tarafından verilen listedir.

meyvalarla karıştırılabilirler. Doğu ülkelerinde meyan kökünden üstün bir hormonal bitki olarak söz edilir. İngiltere’de, glisirizin, besinin 1 kg için 50 mg miktarında tat verici olarak konur. Hollanda’da, meyan kökü doğal bir tat vericidir. Hem Hollanda’da, hem de Belçika’da, glisirizin, 1 lt biraya 100 mg olarak konur. Çin’de meyan kökü, bisküitlerde, candy’de tat verici olarak kullanılır. Japonya’da da bu şekilde kullanılır. Meyan kökü ekstresi ve glisirizin, şekerden 150-200 kez daha çok besine tat verir. Yine ekstre ve taşıdığı phytokimyasallar, az kalorili tat maddeleri olup diş çürüten ve ağızda bulunan bir bakteri olan **streptococcus mutans**’ın öldürücü etkileri vardır.^{2,14,15}

Günlük 200 mg’dan çok glisirizin tüketimi ise, su birikimi, hipertansiyon, hypokalemiya, akut böbrek yetersizliği, pseudoaldo steronizm gibi yan etkiler yapabilir. Ayrıca en uygun miktar ise, günde 10 mg glisirizin ya da 5 g meyan kökü ekstresidir.^{6,8,9}

Türkiye’de Kurtsan İlaç Firmasının çıkardığı meyan balı spesialitesinde drog olarak Aetheroleum Anisi vardır. Yine bitkisel pastil adlı spesialitede de Aqua Menthae, Fructus Foeniculi, Fleur Chamomillae, Folium Menthae Piperitae ve Succus Liquiritae bulunur.

Son yıllarda, meyan kökünün aktif maddeleri olan glycyrrhizin ve Licochalcone A’nın farelerde yapılan çalışmalarında, antitümörigenic etkiye sahip olduklarını kanıtlayıcı çalışmalar vardır. Özellikle deri, karaciğer carcinogenesis’inde bu konu ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Yine meyan kökündeki phytokimyasallar AIDS hastalığında mineral dengesini sağlar. Bu tip hastalara günde 200 mg’ın altında saf glycyrrhizin verilmesi onların kuvvetlenmesini sağladığı ve bağışıklık sistemini kuvvetlendirdiği bilinir. Deney hayvanlarında yapılan çalışmalar devam etmektedir.¹

Sonuç

Meyan kökünün halk arasındaki kullanımları ilk çağlardan beri bilinir ve yararları modern tıpta yapılan araştırmalarla da kanıtlanmıştır ve daha bir çok yararlı yönü belirlenmektedir. Bu bakımdan bugün meyan kökü ve meyan balı gibi bir çok drogün yararları kanıtlanmakta ve bunlardan fabrikalarda yapılan doğal preparatlar çeşitli tedavilerde kullanılmaktadırlar.^{10,15}

KAYNAKLAR

1. Evans WC. Pharmacognosy, WB Saunders Company. Great Britain; 1998. p.305-7.
2. Abdul Wahid H. A Survey of Drugs, Hamdard Research Institute Pres. Delhi; 1957.
3. Abu Yusuf Ya’qub Ibn Ihsak al-Kindi: The Medical Formular or Aqrabadhin of al-Kindi, The University of Wisconsin Pres, London; 1965. p.56.
4. Ackernecht EH. A Short History of Medicine, The Ronald Press Company. New York; 1955.
5. Başbakanlık Arşivi; M. Tıp Dosyası, H. 1188/M. 1774.
6. Bayatlı O. Bergama’da Şifalı Otlar ve Lokman Hekim, Kültür Matbaası, İzmir; 1968.
7. Baylav N. Eczacılık Tarihi, Yörük Matbaası, İstanbul; 1968. p.19-180.
8. Bayrı MH. Halk Adetleri ve İnanmaları, Burhanettin Basımevi, İstanbul; 1939.
9. Bayat AH. Türk Dünyasında Özellikle Anadolu Tıbbi Folklorunda Akıl Hastalıklarının Tedavi Yolları ve Kaynakları. Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri. Ankara; 1988. p.59-82.
10. Davidson SR, Passmore R. Human Nutrition and Dietetics (Third Edition), E.S. Livingstone Ltd., London; 1966.
11. Demirhan EA. Mısır Çarşısı Drogları. Samet Mat. İst.; 1975. p.1-170.
12. Erdemir DA. Lectures on Medical History and Medical Ethics. Nobel Tıp Kit. İst.; 1994. p.1-30.
13. Hüseyin S. Düstur al-Edviye, Mekteb-i Tıbbiye Matbaası. İstanbul; 1874.
14. Metler CC. History of Medicine, Blakiston Company, Toronto; 1947.
15. Erdemir DA. Şifalı Bitkiler. Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler, Alfa Basın Yayın Dağıtım. İst.; 2001.